

Ticaret Yolları Güzergahındaki Semerkant'ta X.-XII. Yüzyıllarda Ticaret

In X.-XII. Centuries Trade in Samarkand Which is on The Route of Trade Routes

Alparslan KILINÇ

Doktorant, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

alparslankilinc@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7658-4220>

Makale Başvuru Tarihi: 29.03.2023

Makale Kabul Tarihi : 29.06.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ÖZET

Mâverâünnehir'in ön plana çıkan yerleşim yerlerinden biri olan Semerkant bulunmuş olduğu coğrafi konumu nedeniyle sadece tarihi İpek Yolunun geçiş noktasında olmamış, dönemin önemli ticaret yolları olan Kürk Yolu, Baharat Yolu ve Altın Yol diye isimlendirilen ticaret yollarının da geçiş noktasında yer almıştır. Bu sayede tarihin hemen hemen her döneminde Semerkant şehri cazibe merkezi olmuştur. Semerkant'ın; ticarete deha olan Soğdlular'ın da ana yurtları olması buranın ticaret merkezi olmasına ayrı bir avantaj sağlamıştır. Çünkü Soğdlular ticaretlerini sadece Mâverâünnehir bölgesinde sürdürmemişlerdir. Çin'den, Bizans'a kadar birçok ülkeyle ticaret yapmışlardır. Ayrıca buralarda ticaret kolonileri de kurmuşlardır. Dolayısıyla bu ülkelerin tüccarları da Soğdlular'ın ana yurtları Semerkant'ta ticaret yapmaya gelmişlerdir. Semerkant'ta yabancılara ait ticaret depoları bulunmaktadır. Sâ mânîler devleti döneminde bütün Mâverâünnehir bölgesi, her alanda en parlak dönemini yaşamıştır. Dolayısıyla Semerkant şehri Sâ mânîler devleti döneminde de önemini korumuştur. Timur Semerkant'ı imparatorluğunun başkenti yaptığı dönemde ise Semerkant en parlak dönemini yaşamıştır. Bu çalışmada X. ve XII. yüzyıllar arasında Semerkant'ın ticaretteki önemini dönemin coğrafyacılarının, seyyahlarının ve tarihçilerinin kaynaklarına dayanılarak açıklanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Semerkant, Mâverâünnehir, İpek Yolu, Sâ mânîler Devleti, Ticaret.

ABSTRACT

Samarkand, one of the most prominent cities of the Transoxiana region, was not only at the crossing point of the historical Silk Road due to its geographical location. It was also located at the crossing point of the trade routes called the Fur Road, Spice Road and Golden Road, which were the important trade routes of the period. In this way, the city of Samarkand has been a center of attraction in almost every period of its history of Samarkand; Being the homeland of the Sogdians, who were geniuses in commerce, provided a distinct advantage for this place to be a trade center. Because the Sogdians did not continue their trade only in the Transoxiana region. They traded with many countries from China to Byzantium. They also established trade colonies here. Therefore, the merchants of these countries also came to trade in Samarkand, the homeland of the Sogdians. There are foreign trade warehouses in Samarkand. During the Samanid state, the entire Transoxiana region experienced its brightest period in every field. Therefore, the city of Samarkand maintained its importance during the Samanid state. During the period when Timur made Samarkand the capital of his empire, Samarkand experienced its heyday. In this study, X. and XII. It is aimed to explain the importance of Samarkand in trade between the centuries, based on the sources of geographers, travelers and historians of the period.

Keyword: Samarkand, Transoxiana, Silk Road, Samanid State, Trade.

1. GİRİŞ

Mâverâünnehir bölgesinin en önemli yerleşim merkezlerinden, Türklerin kadim şehri Semerkant, bugün Özbekistan'ın ortasında yer almaktadır. Semerkant şehri her dönemde önemini korumuştur. Önceleri bütün Mâverâünnehir'in, ondan sonra da Soğd'un yönetim merkezi olmuştur (Aydın, 2009: 481).

Siyasî Arap fetihlerinin Turan ile İran sınır olan Ceyhun Nehri'ne dayandığı dönemlerde (M.S. VII. yüzyılın başları) Buhârâ ve Semerkant sadece o bölgenin başkenti değil, muhtemelen bütün Türk Dünyasının çok önemli bir ticaret, din ve kültür merkeziydi (Kitapçı, 1983: 109).

Dünyanın dört cennet yerinden birisi olarak kabul edilen Mâverâünnehir bölgesi gelişiminin en parlak dönemi M.S. IX. yüzyılın ikinci yarısında Sâ mânîler devleti dönemidir. Bu yüzyılda ve sonraki dönemlerde, bölgenin en önemli şehri Semerkant, başkent ismini devam ettirirken, Buhârâ daha çok dinsel şehir özelliğine sahipti. Ancak her iki şehir de Mâverâünnehir bölgesinde aynı prestije sahip şehirlerdi (İbn Havkal, 1967: 473; Bakır, 2016: 14).

Dönemin önemli ticaret yollarından başta İpek yolu olmak üzere (Baharat yolu, Kürk yolu ve Altın yol) ticaret yollarının kavşak noktasında bulunan Semerkant şehri yabancı tüccarların uğrak noktası olmuştur. Ticaret sayesinde Semerkant çok gelişmiştir. Soğdluların ana yurdu olan Semerkant'ın ticaret merkezi olmasında Soğdlu tüccarların katkısı yadsınamaz bir gerçektir.

Yapılan bu çalışmada X. yüzyıl coğrafyacılarından Ebû'l Kasım İbn Havkal'ın Sûrat el-Arz eseri ve Kitâbü'l- Mesâlik ve'l- Memâlik adlı eseri Semerkant şehri hakkında detaylı bilgiler vermektedir.

Şehirlerin fiziki yapısı hakkında ayrıntılı bilgi veren coğrafya eserlerinden bir diğeri de Makdîsî'nin el-Makdîsî, Ahsenü't -Tekâsîm fî Ma'rîfeti'l-Ekâlîm adlı eseridir.

X. yüzyılın önemli coğrafyacılarından İstahrî de el-Mesâlik ve'l- Memâlik adlı eserinde bütün dünyayı anlatmaktan ziyade 20 bölüm halinde İslâm dünyasını ele almıştır. Semerkant'ın özellikleri detaylı olarak verilmiştir.

Önemli İslâm coğrafyacılarından biri olan İbn Hurdâzbih'in güvenilir kaynaklardan faydalanarak kaleme aldığı el-Mesalik ve'l- Memalik eserinden de yararlanılmaya çalışılmıştır.

Semerkant'ta ve bölgede ticarete önemli bir yeri olan köle ticareti hakkındaki bilgilere ise özellikle ilmi tartışmaları ile ünlü Bağdatlı Hıristiyan hekim İbn Butlan'ın, Risâle Câmî'a Fünûn Nâfi'a Şîrâ er-Rakîk ve Taklîbi'l-Abîd adlı eserinden edinilmiştir.

İbn Battûta başta olmak üzere İbn Fadlan, İbn Fazlân ve Avrupalı seyyahların eserlerinden de istifade edilmeye çalışılmıştır.

Böylece coğrafyacıların, seyyahların ve tarih ile uğraşan araştırmacıların bizlere vermiş oldukları bilgiler çerçevesinde Semerkant şehrinin X. ve XII. yüzyıllardaki bölgedeki ticarî önemi ve yapmış olduğu ticaret hakkında bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

2. SEMERKANT'IN COĞRAFİ YAPISI

2.1. Semerkant'ın Adı, Coğrafi sınırları ve İklimi

Semerkant, Mâverâünnehir'in Zerefşan Vadisinin verimli topraklarına kurulmuş olup, tarihi 2500 yıl kadar eskilere dayanan bir Türk yerleşim yeridir. Semerkant geçmişten itibaren Orta Asya'nın gerek ekonomik ve gerekse kültürel anlamda en önemli yerleşim merkezlerinden olup, İpek yolu üzerinde kurulmuştur. Tarihi kaynaklardan, arkeolojik incelemeler ve kalıntılardan, eski Semerkant şehrinin, bugünkü Semerkant'ın kuzeyinde yer alan ve günümüzde Afrasiyab olarak bilinen tepenin üzerinde olduğu anlaşılmaktadır (Çeşmeli, 2007: 133; Gökçe- Tombuloğlu, 2018: 132). Etrafı dağlarla çevrili olan Semerkant şehri, düz bir ova üzerinde kurulmuş olup 70 km²'lik bir alanı kaplamaktadır.

Çalışmalar, bölgedeki insan yerleşiminin 40 bin yıl öncesine dayandığını göstermektedir. Eski Semerkant şehri yaklaşık 2,2 km²'lik alanı kaplamaktadır. Kuzeyden güneye 1,5 km doğudan batıya

ise yine 1,5 km uzunluğundadır. Arkeolojik araştırmalarda bulunan kalıntılar ışığında, Afrasiab'ta şehir hayatına geçiş Persler döneminde M.Ö. 6-5. yüzyıllarda başladığı belirtilen şehir, 14. yüzyılın sonlarına doğru Timur döneminde terkedilmiştir (Çeşmeli, 2002: 58).

Semerkant'ın ismini ilk kez Büyük İskender döneminde görülmektedir. İskender'in antik tarihçileri buraya Marakanda adını vermişlerdir. Semerkant ile ilgili bilgiler antik dönem Batı kaynakları haricinde Çin kaynaklarında da mevcuttur. Çin kaynaklarına göre Soğd'da kurulduğu ifade edilen ülke K'ang-chü olarak adlandırılırken merkezi de K'ang adı ile anılmıştır. Semerkant, M.Ö. 5. yüzyılda Yuan Wei döneminde "Si-wan-kin", 7-8. yüzyılda ise "Sa-mo-kien" olarak isimlendirilmiştir (Fourniau, 2005: 75; Barthold, 2020: 23; Gökçe- Tombuloğlu, 2018: 132). Büyük İskender, Soğdiana'yı M.Ö 330-327 tarihleri arasında keni topraklarına kattığı bilinmekle beraber ve Marakanda'nın Soğdian'ın başkenti olduğu belirtilmektedir (Gökçe- Tombuloğlu, 2018: 132).

Semerkant 617 (1220) yılında Cengiz Han tarafından tahrip edilmiştir. Bu tarihten sonra şehir daha güneyde yeniden kurulmuştur. Burası bugünkü modern Semerkant şehrinin bulunduğu bölgededir. Özbekistan Cumhuriyeti'nin ortalarında bulunan ve aynı adla anılan idarî birimin (oblast) merkezini oluşturan Semerkant ilk dönemlerde bütün Mâverâünnehir'in, sonrasında Soğd (Sogdiana)'un yönetildiği merkez haline gelmiştir (Aydınlı, 2009: 481).

Semerkant isminin başlangıçta ne zaman kullanıldığı tam olarak bilinmiyor olsa da, bölgedeki İslâm hâkimiyetinden oldukça eski zamanlardan beri kullanıldığı belirtilmiştir. İslâm tarihi ve coğrafya kaynaklarının en çok bahsettiği rivayete göre, şehre bu ismin verilmesine sebep olan kişi, Himyer Meliki Şemir b. Yer'îş'tir. Efsaneye dayanan bu rivayete göre, Yemen'de büyük bir devlet kurmuş olan Himyerîler'in (M.Ö. 115-M.S. 535) ileri gelen meliklerinden Şemir, ülkenin sınırlarını Çin'e kadar genişletmek için uğraşmış, ilk olarak Irak'a, oradan da Ceyhun nehrini aşmış Soğd bölgesine gelmiştir. Daha sonra, şimdilerde Semerkant olarak bilinen şehre varılınca, şehir halkı ona karşı direnmiş ve Şemir'e epeyce zorluk çıkarılmıştır. Bu nedenle Şemir, şehir halkına kinlenmiştir. Şehri ele geçince de hiçbir şey ayakta kalmayacak şekilde bütün yapıları tahrip etmiş ve halkın önemli bir kısmını da katletmiştir. Bu yüzden bu şehre, Şemir'in yıktığı, harabeye çevirdiği yer anlamına gelen Şemirkent denilmiştir. En sonunda Araplar burayı fethedince de, bu kelimeyi Arapçalaştırıp Semerkand şekline dönüştürmüşlerdir (Aydınlı, 2018: 89-90).

Başka bir rivayete göre ise, Semer isminde biri, buraya bir çeşme yaptırmış, halk o çeşme etrafında toplanmaya ve oraya yerleşmeye başlamıştır, bunun için şehre Semerkend ismi verilmiştir. Arapların bu şehri fethi ile beraber şehrin ismi Semerkand olarak değiştirilmiştir.

Diğer bir rivayette ise Semer, Büyük İskender'in câriyelerinden birinin ismi olup İskender Semerkant şehrini bu câriyesi için inşa ettirmiştir (Aydınlı, 2018: 91).

Semerkant şehrini Türkler 562'de hâkimiyetleri altına alınca şehrin adını da kendi dillerine çevirmişlerdir. Semerkant'ın zenginliği ve ihtişamı, akılları durduracak seviyededir. Bu nedenle bu şehre "Semerkant" adı verilmiştir. Kelimenin aslı "Semiz Kent", Türkçe'de "semiz", şişman ve zengin manasına, "kent"¹, şehir manasına gelmektedir. Daha sonraları bu iki kelime "Semerkant" şekline dönüşmüştür (Kitapçı: 1983: 112; Ligeti, 1986: 120; Alyılmaz, 2002: 303-304; Clavijo, 2016: 210-211; Gökçe- Tombuloğlu, 2018: 132).

Dünya üzerindeki verimli toprak parçalarını İslâm coğrafyacıları yedi iklim bölgesine ayırırlar. Bunda bölgelerin iklim özellikleri belirleyici unsurdur. Ancak İslâm coğrafyacıları, hangi bölgenin kaçınıcı iklim kuşağında yer aldığı konusunda farklı bilgiler verirler. Semerkant ve Soğd bölgesinin iklimi ile ilgili olarak da dönemin İslâm coğrafyacıları arasında farklı görüşler bulunmaktadır (Aydınlı, 2018: 86).

İbn Rüsteh El- A'lâk'n-Nefise'de Semerkant'ın dördüncü iklimde yer aldığını belirtmektedir (İbn Rüsteh, 2017: 116). Ebü'l Fida ise Takvimü'l Büldan'da Mâverâünnehr'in büyük merkezlerinden olan

¹ Kaşgarlı Mahmud, "kend" kelimesini açıklarken Semerkant ismini vurgulamakta ve bu ismin "Semizkend" (zengin, büyük şehir) olduğunu belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kaşgarlı Mahmud, 1985: 344.

Semerkant'ın²beşinci iklimde olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Ebü'l Fida, Semerkant'ın boylam ve enlemi ile ilgili olarak da eserinde farklı görüşlere yer vermiştir. Atval'e göre 89 ° boylamda, 4° enlemde, Resmü'l-arz'a göre 89° 30' boylamda, 37° 30' enlemde, Kanun'a göre 88° 20' boylamda, 40° enlemindedir (Ebü'l Fida, 2017: 376).

İbn Battûta'ya göre Semerkant, kusursuz bir güzelliğe sahip ve dünyanın en büyük şehirlerindedir (İbn Battûta, 2020: 362). Dönemin coğrafyacıları, doğulu ve batılı seyyahları da Semerkant'ın bu eşsiz güzelliğini eserlerinde öve öve bitirememişlerdir. Bunlara göre dünyanın meşhur dört mesire yeri vardır. Bu mesire yerleri; Semerkant Soğd'u, Dimaşk Gûta'sı, Basra yanında Übelle nehri ve Fars bölgesinde Bevvan vadisidir. Ancak bunların en temizi ve en güzelinin Semerkant Soğd'u olduğu anlatılmaktadır (İbn Havkal, 1967: 473; Ebü'l Fida, 2017: 371).

O dönemde Semerkant'tan çevreye bakıldığında yemyeşil ağaçlar, göz alıcı saraylar ve gürül gürül akan nehirler vardır. Boş bir yer görmek mümkün değildir ve her yer güzel bağlarla kaplıdır (El-Ömerî, 2019: 102).

Makdîsî de Ahsenü't -Tekâsîm fi Ma'rîfeti'l-Ekâlîm adlı eserinde Semerkant'ın Soğd'un merkezi ve bölgenin en büyük şehri olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Semerkant'ın sahip olduğu güzellikleri Makdîsî şu şekilde anlatmıştır: “Önemli, büyük ve asîl bir belde, parlak ve zarif bir yerleşim yeri, ürünleri bol, kölesi çok, suyu bol, değerli ve dayanıklı bir merkezdir.” (Makdîsî, 1877: 278).

Semerkant'ın içinde bulunduğu iklim bölgesinde, hava sıcaklığı ve rutubet oranı normaldir. Bu nedenle bu iklim şartları hayvan ve bitkilerin çoğalması ve insan nüfusunun yoğunlaşmasına çok uygundur.

Semerkant'ta, yazın hava sıcak ve kuru olmakla birlikte şehir bu mevsimde neredeyse hiç yağış almaz (Mukaddesî, 2015: 332; Aydınli, 2018: 87). Ancak, Soğd nehrinin bulunması ve arazilerinin büyük bir kısmını bir ağ biçiminde kaplayan kanalların buharlaşması sonucu, sıcak ve kuru havadan ziyade oldukça nemli bir iklim vardır. Bu nemli hava, toprakların yaz kuraklığından fazla etkilenmemesini sağlar (Strange, 2015: 464; Aydınli, 2018: 87).

Bu yüzden Semerkant'ın içinde bulunduğu iklim kuşağında, bir yerde kış ayları ne kadar soğuk geçerse, yaz ayları da o kadar sıcak ve hararetili olur. Ama Semerkant ve Nişâbur şehirleri bunun dışında kalır. Bu iki şehirde kış ayları soğuk geçmesine rağmen yaz ayları serindir.

Semerkant, bahar ve yaz mevsiminde sanki bir cennet gibidir (Mukaddesî, 2015: 252; Aydınli, 2018: 87). Bu yüzden Semerkant'ı, “Fırdevs cennetine” benzetilmektedir. Bahar mevsiminde ovaları, kırları rengârenk ve güzel kokularla adeta bir gül cennetine dönüşür ve insana büyük bir huzur verir Her tarafı rengârenk ve güzel kokulu bitkiler sarar, çevrede ekilmiş çeşitli sebzeler görülür. Her yer cennet bahçesine dönüşür. İnsanın ruhunu tazeleyen, insana huzur veren rüzgârlar eser.

Semerkant'ın sonbaharı biraz sert geçer. Çünkü Semerkant'ın doğusunda dağ nedeniyle gün içinde sert rüzgarlar eser (Aydınli, 2018: 87). Kış mevsimi oldukça serttir. Bazı yıllar yağın kar üç karışa kadar ulaşır. Bütün bu özellikleriyle Semerkant, tipik karasal iklimin yaşandığı bir bölgedir (Mukaddesî, 2015: 222; Aydınli, 2018: 87).

3. SEMERKANT'IN EKONOMİSİNDE TİCARET YOLLARININ ROLÜ

3.1. Semerkant'ın Jeopolitik Önemi

Eski dünyanda (Avrupa, Asya ve Afrikada) en önemli ve en eski kara ulaşım yolu, Uzak Doğudan Akdeniz kıyılarına kadar ince bir şerit gibi uzanan “İpek Yolu”dur.

Bu ticaret yolu, ismini, eski dünyanın en kıymetli kumaşı olan “ipek”ten almıştır. Bu yolun, “İpek Yolu” ile isimlendirilip bir terimi olarak kullanılması ilk defa ünlü Alman coğrafyacısı Ferdinand Freiherr von Richthofen'in 1877 yılında kullanmasıyla olmuştur (Diyarbakirli, 2008: 15; Frye, 2009: 165).

² Ayrıca bkz. Corci Zeydan, 1972: 81.

Tarihin en uzun ticaret yolu olarak bilinen bu yol, canlılığını milattan önceki yüzyıllardan başlayarak neredeyse 16. yüzyılın ortalarına kadar sürdürmüştür. Uçsuz bucaksız bir ticaret yolu olan İpek yolu, birçok bölgeyi İlk ve Orta Çağda birbirine bağlamıştır. İpek yolu; Asya'nın orta kuşağında yer almakla birlikte, doğusunda Kuzey Çin, batısında Akdeniz limanları arasındaki Türkistan ve Yakın Doğu yolundan geçerek, birçok bölgeyi birbirine bağlamıştır. En önemli bağlantı yolu ise Çin ile batıda Akdeniz bağlantı yoludur'i birbirine bağlamasıdır.

Bu önemli ticaret yolunun başlangıç noktası Güney Çin Denizi'ndeki liman şehirleridir. Batıya doğru Çin topraklarını geçerek sırasıyla Şi'an, Lancoğ, Vuvey, Anşi şehirlerine ulaşıyordu ulaşmıştır. Bu şehirlere ulaştıktan sonra ortada Taklamakan Çölü'nü bırakacak şekilde yol ikiye ayrılmıştır, bu iki güzergâh da bu büyük çölün kıyısı ile kuzey güney yönünden kuşatan dağların arasından geçmiştir. Kuzeye ayrılan yolla Hami, Turfan, Kuça, Aksu şehirlerine, güneye ayrılan yolla da Dunhuana, Çyemo, Hotan şehirlerine ulaşılmaktadır. Çöl bitimiyle sonra bu iki yol, Kaşgar şehrinde birleşmektedir. Daha sonraki güzergâhı ise Semerkant, Buhârâ, Merv, Meşhed, Rey, Hemedan şehirlerini geçerek Bağdat'a ulaşmıştır. Buradan daha batıya gönderilmek istenen ürünler yine kervanlarla Dicle nehrini akış yönünün ters istikametinde takip edilerek nehrin en batıdaki bir noktasından Antakya limanına ulaştırılmıştır (Özdal, 2016: 200-201). İpek yolu sadece bir yol güzergâhı şeklinde düşünülmemelidir. Orta Asya'yı bir uçtan bir uca geçen Doğu ile Batıyı birbirine bağlayan muhtelif bir yol ağıdır (Arslan, 2018: 31).

İpek yolu batı-doğu, güney-kuzey tüccarlarının buluştuğu, ticaretin yoğun olduğu bir bölgedir (bölgedir). Bu yol sayesinde Harezmi, Mâverâünnehir, Doğu Türkistan'daki şehirler gelişmiştir. Bu şehirlere Hindistan, Çin, İran, İskandinavya, Doğu Avrupa ve kuzey ülkelerinden gelen ticaret kervanları Harezmi, Mâverâünnehir, Kaşgar gibi Türk ülkelerinde buluşuyor, mallarını alıp satıyorlardı (Şeşen, 2008: 67). Semerkant, Buhârâ ve Harezmi bölgesinin önemli bir ticari avantajı Hazar denizi ve Aral denizine komşuluklarıydı. Buralarda yoğun bir ticaret vardı ve bu yerler büyük ticari bağlantılarıyla bu durumlardan faydalanmasını bilmişlerdir (Hizmetli, 2016: 182,183).

Çinli tarihçilere göre M.Ö. 2. yüzyıldan başlayıp, Batı ve Çin arasındaki İpek yolu güzergahında yer alan Soğd kentleri, Geç Antik Dönemde coğrafi durumundan dolayı ve Soğdlu³ tüccarlardan dolayı Asya ticaretinin önemli merkeziydi. Yerleşik yaşama, şehirleşmeye, tarıma ve ticarete bağlı ekonomisiyle Zereşan Nehri boyunca batıya doğru yer alan Mâverâünnehir'in ve Soğd'un Buhârâ ile birlikte en önemli kenti Semerkant'tır⁴. Zengin arazileri ve yoğun nüfusu ile Semerkant; Batıya, İran'a ve güneye Hindistan'a giden bütün ticaret yollarının kesişim yeri idi (Eker, 2012: 83). Semerkant, İpek yolu dışındaki önemli ticaret yollarının da kavşak noktasındaydı. Semerkant, kuzey ve kuzeydoğu Türk ülkelerinden, güneyde Belh ve Tirmiz ile Hindistan ve Afganistan'dan batıda ise Merv ve Buhârâ üzerinden İran'dan gelen büyük ticaret yollarının ortasında bulunuyordu (Mori, 1983: 340; Aydınli, 2014: 108-109; Çeşmeli, 2002: 60).

Semerkant ve Buhârâ, Aşağı Türkistan'ın neredeyse aynı özelliklerini gösteren bu ikiz şehirleri, ilk çağlardan itibaren bir taraftan Orta Asya, diğer taraftan da Yakın ve Orta Doğunun sosyal, siyasi, dini ve özellikle iktisadî hayatında çok önemli rol oynamışlardır (Kitapçı, 1983: 109). Semerkant, Türkistan'ın en yoğun nüfuslu ticari ve endüstri şehri merkezi olma özelliğini, Sâmanîler yönetim merkezlerini Buhârâ'ya taşıdıkları dönemde bile devam ettirmiştir (Barthold, 1962: 38; Kılınç, 2021: 25). Semerkant Buhârâ'ya göre daha büyük bir öneme sahipti. Semerkant yoğun nüfuslu olan vahanın (el-Buhâriyye'nin) büyük bölümünü, hem de Âmuül'de Ceyhun'dan geçerek ticaret yollarını kontrolünde bulunduran önemli bir ticaret merkezi Beykent'i de kapsamaktaydı (Gibb, 2005: 32, Kılınç, 2021: 24).

³ Japon tarihçisi Prof. Akira Haneda; "bölgenin coğrafi konumunun Soğdular'ın ticaret faaliyetlerinde önemli bir rol oynadığını" ifade etmektedir. Bunu; "Soğd'un, Chang Ch'ien'in Orta Asya seyahati vesilesi ile açılan ve "İpek Yolu" denen, Çin ile Batı Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan Doğu-Batı kervan ticareti yolunun stratejik bir yerinde bulunmakla kalmayıp, güneyde Hindistan'a ulaşan, kuzeyde Kuzey Asya'nın steplerine bağlanan, güney ve kuzeyi birbirine bağlayan ulaşım açısından da stratejik bir yere sahip olmasıyla" açıklamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Mori, 1983: 340).

⁴ Semerkant Soğd'un merkezi, bölgenin en büyük şehridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Makdisî, 1877: 266, 278).

Semerkant, İslâmî döneme gelindiğinde yalnızca önemli ticaret yolu olan İpek yolunun üzerinde olması ile değil, bu yolu Abbâsîler'in başşehri Bağdat'a bağlayan güneydeki ticarî yol güzergâhında da önemli bir noktada bulunuyordu (Aydınlı, 2018: 350; Kılınç, 2021: 24-25).

Horasan ve Mâverâünnehir, Doğu Avrupa, Hindistan, Batı Asya ve Uzak Doğu ile geniş ticaret yapmaktaydı. Pamuklu, yünlü, ipekli kumaşlara ve diğer yerel mamullere birçok ülkeden büyük talep vardı. İran ve Orta Asya'nın malları kara ve deniz yoluyla Batı Avrupa pazarlarına ulaşmaktaydı. Haçlı yürüyüşleri sonucunda artık XI. yüzyıl sonundan itibaren Batı ile Doğu'yu birleştiren ticarî yollar Suriye, Filistin ve Mısır liman şehirleri üzerinden geçmekteydi. Burada özellikle de Ceneviz ve Venedik tüccarları olmak üzere, İtalyan tüccarlar aracı rolünü üstleniyordu. Ancak XIII. yüzyılın ikinci yarısında Haçlıların Doğu Akdeniz'deki pozisyonlarını kaybetmesinden sonra, bu yollar kısmen Azak Denizi ve Karadeniz'e geçmiştir (Agacanov, 2006: 237).

Timur, Mâverâünnehir'in merkezinde yer alan Semerkant'ı devletin başkenti yapmıştır. Öyle ki bu dönemde Rusya'dan, Çin'den, İsfahan'dan ve Delhi'den tüccarlar Timur'un başkenti Semerkant'a yoğun bir şekilde gelmiştir (Fourniau, 2005: 93).

Semerkant, Mâverâünnehir'in limanı, tüccarların toplanma yeri ve ticaret merkezidir. Ticari malların büyük bir kısmı önce Semerkant'a gelir ve buradan diğer bölgelere dağılırdı (İstahrî, 1927: 318; İbn Havkal, 1967: 494; İstahrî, 2015: 268; Kılınç, 2021: 24).

Semerkant'ın tüccarları bölgedeki diğer tüccarlardan daha becerikli ve mahir zanaatkârlardı. Semerkant'ın yabancı memleketlerin mallarını pazarlarında toplamasının en büyük sebebi buranın halkının zeki ve becerikli olmasıdır.

Çin'den yola çıkan ipek yüklü kervanlar, İpek yolu üzerindeki önemi nedeniyle önce Semerkant'a giderdi. Kervanlar, Semerkant'a ulaşip ihtiyaçlarını giderdikten sonra da tekrar İran'a doğru yola koyulurlardı (Heyd, 1975: 17; Atan, 1990: 26).

3.2.Semerkant Ticaretinde Soğdlu Tüccarların Yeri ve Önemi

Soğdlular ana yurtlarında⁵ o zamana göre şehircilik, tarım, hayvancılık, zanaat ve ticarete oldukça gelişmiş olan yerleşik uygarlığın önemli temsilcileriydi. Soğd bölgesi genellikle komşu güçlerin gevşek kontrolü altında bulunmuştur. Önceleri Pers egemenliğinde M.Ö. 4. yüzyılın sonlarında Büyük İskender yönetimindeki Greklerin, M.Ö. 2. yüzyıldan M.S. 3. yüzyıla kadar Kuşanların, 4. yüzyılın ilk yarısından itibaren Hunların, 5. yüzyılda Heftalitlerin, 6. yüzyılda Türklerin, 7. Yüzyıldan itibaren de Arapların egemenliğinde yaşamışlardır.

Soğdluların ekonomi politikası, savaş ekonomisi üzerine olmayıp, tarıma ve el sanatlarına en önemlisi de sınırları aşan ticarete dayalıydı. Soğdlular askeri mücadelelerin dışında kalmaya özen göstererek sabırlı ve yöntemli bir şekilde kendi ekonomi imparatorluklarını kurmuşlardır. Egemen güçlerin varlıklarını devam ettirip geliştirebilmeleri için ekonominin, ticaret yerleşimlerindeki barış ortamının devamı gibi nedenleri lehlerine kullanan Soğdluların gündeminde çatışma yer almamıştır. İpek yolunun önemli tacirleri olan Soğdlular gittikleri yeri sömüren bir gücü temsil etmedikleri ve etnik kimliklerini de ön plana çıkarmadıkları için ana yurtları dışında da rahatlıkla ticaret yapmışlardır (Fourniau, 2005: 77; Süer, 2012: 80,81).

Sui (M.S. 581-617) ve Tang hânedanlığı (M.S. 608-906) dönemi Çin yıllıklarının verdiği bilgilere göre Semerkantlılar, çocuklarına küçük yaştan itibaren ticaretin kurallarını öğretirler; çocuklarının doğumunda, mutlaka ağızlarına bir malt şekeri koyarlar, avuçlarına ise bir tür yapışkan sürerlerdi. Bunun amacı, çocukların büyüdüğü zaman tatlı dilli olmaları ve avuçlarında paranın yapışkan gibi yapışıp kalabilmesi içindir (Eberhard, 1940-42: 147; Mori, 1983: 140; Aydınlı, 2018: 357).

M.S. 605-616 tarihleri arasında Semerkant'ı ziyaret eden Çinli elçi Wei Tsie, Semerkant ülkesi halkının ticarete çok yatkın olduklarını ve erkek çocuklarının beş yaşına geldiklerinde onlara okuma yazma öğretildiğini, sonrasında ise ticaret eğitimi verildiğini belirtmektedir. Erkekler yirmi yaşına

⁵ Buhârâ ile Semerkant arasında yaşarlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Eberhard, 1940-42: 173; Mesudî, 2011: 123, 233).

geldiklerinde ticaret için komşu ülkelere seyahate gönderilirdi. Ticarî çıkar olan bir yerde Soğdluların izine rastlamamak mümkün değildir (Mori, 1983: 340; Çeşmeli, 2002: 59).

Soğdlularda, aileler ve çocuklar gelecekte zengin olmak için plan yaparlardı. Elde ettikleri kazanca göre birbirlerine saygı gösterirlerdi. Ancak Soğdlularda zengin ve fakir ayırt edilemezdi. Çok zengin olsalar dahi gerek beslenmeleri ve gerekse de giyimleri mütevaziydi (Çeşmeli, 2007: 132).

Soğdlular için Çin, başlıca dış pazardı ve ayrıca lüks malların da bulunduğu yerdı. Çin kaynaklarından Soğd'un ve batıdaki diğer ülkelerin elçiliklerinin olduğu belirtilmektedir; M.S. 600'lere gelindiğinde, elçiliklerin sayılarının daha önceki dönemlere göre karşılaştırılmayacak kadar artığı bilinmektedir (Frye, 2009: 200-201).

Soğdlu tüccarların ticarete gelişmelerinin en önemli nedeni gittikleri yerlerde kurmuş oldukları ticaret kolonileridir. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda bulunan, 1906 yılında Tunhuang'ın batısındaki gözetleme kulesi kalıntılarında, Chiu-ch'uan'da yaşayan bir Soğdlu tüccarın Semerkant'lı bir tüccara gönderdiği mektupta, Soğdlu tüccarların Ho-hsi bölgesinin batısından doğusuna kadar uzanan bölgedeki, Tun-huang, Ch'iu-ch'uan, Ku-ts'ang gibi vaha kentlerine geldikleri, buralarda ticaretle uğraştıkları ve ayrıca bu kentlerde koloni topluluklar kurdukları, buraları üs yaparak Çin'e elçi gönderdikleri ve elçiler aracılığıyla da Çin ticaretini yürüttükleri anlaşılmaktadır (Mori, 1983: 342-344).

Türk ülkelerinin içlerine kadar giden ticaret yollarında üstünlüğü ele geçiren Soğdlular, İpek yolunun Çin ile Hazar denizi arasındaki transit ticarete ise M.S. IV. yüzyıldan itibaren önemli bir rol üstlenmiştir. Soğdluların Asya'da İpek yolu güzergahındaki önemli noktalarda ve şehirlerde ticaret kolonileri vardır. Hatta Çin'in merkezinde ticaret yapma ve eşya ambarları bulundurma hakkına sahiptiler (Aydınlı, 2018: 359).

Soğdlular, tüccar olduklarından sadece Çin'de elçilikler kurmamışlardır. Doğu Avrupa'dan Çin sınırlarına kadar her yerde barış sever tüccarlar olarak koloniler kurmuş ve yerli siyasi güçlerin himayesinde kendi ticaretlerini devam ettirmişlerdir (Togan, 1981: 33; Aydınlı, 2018: 357). Soğdluların tek işleri ticaretti, askeri kabiliyetleri yoktu. Bu nedenle yabancı milletlerin hâkimiyetleri altına girdiklerinde dahi ticarî faaliyetleri sekteye uğramamıştır (Eberhard, 1940-42: 175; Ligeti, 1986: 60).

Soğdlular, Kuzey Asya atlı göçebe halkının ve Orta Asya vaha halkının saldırısına uğradıklarında, direnmemişlerdir. Atlı göçebe halkların gücünden olumlu bir şekilde yararlanmışlardır. Bununla ticaret alanlarını genişleterek ticarî faaliyetlerini geliştirmeyi amaçlamışlardır. Göçebe güç açısından, Soğdlular, vaha halkının elde ettiği ticarî avantajların bazılarını, onların seyahat yollarının güvenliğini sağlama bedeli, bir bakıma, geçit vergisi ya da koruma vergisi olarak vermişlerdir. Bu sayede, göçebe güç ile Soğdlu tüccarlar ve vaha halkının ticaret kervanları arasında bir arada yaşama ilişkisi oluşmuştur (Mori, 1983: 344).

İki hörgüçlü "Baktriyan develeri"⁶ kervanların en büyük yük taşıyıcılarıydı. Bunlar tek hörgüçlü develerle aynı yükü taşıyor olsalar da dayanıklılık ve sakin salyangoz sürati gidişatları yüzünden kervan sahiplerince tercih edilmişlerdir. Ayrıca Baktriyan develeri, doğu ile batının ve değişik topluluklar arasında iletişimin kurulmasına, çeşitli fikirlerin ortaya çıkmasına, yine doğu ile batı arasında teknoloji transferleri oluşmasına imkân tanımış olan son derece uzun İpek Yolu veya Büyük İpek Yolu olarak adlandırılan ticaret yolunun tanımlayıcısı ve akıllarda kalan renkli simgeleri olmuşlardır (Diyarbakirli, 2008: 16).

Rus arkeologları 1932'de, Zereşan suyu üzerinde ve Semerkant'ın 120 kilometre doğusunda bulunan Mug dağındaki yıkık bir binada, üzerinde Soğdca yazılı bir kağıt parçası bulmuştur. Ayrıca ertesi sene Nauk Akademisinin Tacikistan şubesi tarafından yapılan bir araştırmada da aynı mevkide madeni para, kumaş ve silah gibi dört yüz parça eşya bulunmuştur.

⁶ Baktriyan develeri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (İbn Havkal, 2004: 152).

Mug dağında ortaya çıkan tarihi belgeler, Soğdluların uzak bölgelere kadar yayıldığını göstermektedir. Soğdluların ticarî faaliyetlerinin uzak bölgelerde kurmuş oldukları koloniler vasıtasıyla uzandığını göstermektedir (Frye-Sayılı, 1946: 117).

Soğdlular ticaret ve diplomatik ilişkilerde o kadar becerikliydiler ki, Göktürkler Bizanslılar'la ilişkilerinde Soğdluların kabiliyetlerinden yararlanmışlardır. Öyle ki, İran'la siyasi ve ticarî ilişkilerde uzlaşmadan ümidini kesen İstemi Han, Bizans'la ilişkilerini geliştirme yoluna yöneldi. Bunun için M.S. 568 yılında İstanbul'a Soğdlu tüccar ve aynı zamanda diplomat olan Maniakh başkanlığında bir heyet gönderdi. Bu heyet, Orta Asya'dan Doğu Roma'nın başşehrine giden ilk resmi heyet olarak tarihe geçmiştir (Mori, 1983: 345; Kitapçı, 1995: 295). Bu sayede Soğdluların ticaret alanları sadece vaha yolu boyunca ilerlememiş, ülkeleri Soğd'dan kuzey-doğuya uzanarak Göktürklerin doğrudan yönetimi altındaki step yolunu (T'ien-shan Sıradağlarının kuzeyinden doğu-batı yönünde uzanan yol) izleyerek, Göktürklerin koruyuculuğunda, ticaret ağlarını Doğu'ya doğru genişletmişlerdir (Mori, 1983: 345).

Soğdlular İpek yolu dışında, bir diğer önemli ticaret yolu olan Büyük Baharat yolunda da önemli derecede söz sahibiydiler. Büyük Baharat yolu Hindistan'dan Semerkant'a ve oradan da doğuya, batıya ve kuzey bozkırlarına ulaşıyordu (Aydın, 2018: 362).

3.3.Semerkant'ta Ticaret

İnsanların ihtiyacı olan ürünleri birbirleriyle değiştirilmesiyle ticaret ortaya çıkmıştır. Önceleri meslekler arası irtibatı sağlamak için ortaya çıkan ticaret, zamanla aracıya ihtiyaç duyulmasıyla aracı üzerinden faaliyetler yürütülmüştür. İlk zamanlar geniş coğrafi alanlarda değil de yerelde yürütülen ticaret, asıl önemini uluslararası bir konuma kavuşmasıyla bulmuştur. Ticaretin geçmişi ilk insanların avcılık-toplayıcılık dönemine kadar gitmektedir. Bu dönemde kabilelerin rastlantı sonucu karşılaşması ve ihtiyaç duydukları şeyleri değiş tokuş etmeleri ile ilk ticaretin başladığı belirtilmektedir. Hatta 10. yüzyılda bile ticaretin bu şekilde yapılması geçmişinin bu şekilde gerçekleştiğine kanıt olabilmektedir (İbn Fadlan, 2015: 72; Arifoğlu, 2019: 3-4).

Ticaret aynı zamanda devletler ve milletler arasındaki iletişimi sağlayan önemli bir araçtı. Ticaretin bu özelliği eski çağlardan itibaren hep vardı. Tüccarlar sayesinde yeni buluşlar ve yeni bilgiler başka topraklara götürülmüş ve buralardaki halka bu yenilikler aktarılmıştır. Sanayinin henüz gelişmediği Ortaçağ'da ekonominin temelini tarım ve hayvancılık oluşturmaktaydı. Devletler ve milletler üretmiş oldukları tarım ürünleri ile yetiştirdikleri hayvan ihtiyaçlarından fazlasını başka ülkelere götürmüşlerdir. Bu dönemin ticari ürünleri; meyve ve sebze başta olmak üzere pamuk, yağ, tahıl, hayvancılık ve zirai ürünlerdir. İhracatı yapılan diğer ürünler ise taş ve çömlekçilik eşyaları; demir, bakır, bronz, altın ve işlenmiş gümüşdür. Ortaçağ'ın bir diğer ekonomik faaliyeti ise ticarete önemli bir yere sahip olan mücevheratçılıktır. Ağırılığı hafif, satışta ise kazancı fazla olduğu için mücevheratçılık önemli bir ekonomik faaliyettir (Zeydan, 1972: 80; Bakır, 2005: 174; Şahin- Arifoğlu, 2013: 372; Kılınç, 2022: 63).

Şehirlerin ortaya çıkmasıyla birlikte ticarî faaliyetler daha örgütlü bir şekilde yapılmaya başlanmıştır (Arifoğlu, 2019: 4). İslâm şehirlerinde ticaretin yapıldığı geniş mağazaları anımsatan fenduk veya han olarak tabir edilen toptan ticaretin yapıldığı mekânlar bulunurdu. Bunlar birer kervansaray olup, üstü örtülü geçitlerle birleşen kare biçimli avlular vardı; buralar iki veya üç kat şeklinde antrepo, mağaza ve bürolara ayrılırdı. Büyük ticari işler buralarda görülmesi sebebiyle bugünkü ticaret borsalarının karşılığıydı. Değişik ülkelerden gelen ürünlerin yer aldığı bu hanlarda genel olarak; Sibiryaya kürkleri Azerbaycanlı tüccarların antrepolarında istiflenerek, Horasanlı ve Mâverâünnehirli tüccarların hanlarında satılırdı. Mısır'da dokunmuş kumaşlar, yapılmış kristaller ise Mısırlı Yahudilerin hanlarında satılırdı. Hindistan'dan veya Zengibardan gelmiş değerli tahtalar, baharlar, tahıllar ve anberler, Huzistanlı veya Hintli tacirlerin hanlarında sergilenirdi, Halep işi cam eşya, Şamlı tüccarlar tarafından Suriye'de üretilmiş olan diğer eşyalar ile birlikte satılırdı (Mazaherî, 1972: 240-241; Kılınç, 2021: 21-22; Kılınç, 2022: 69).

Hanlar belli bir saate göre açılıyor ve kapanıyordu. Sabah dokuza doğru kapıları açılan hanlarda açılış saatinden itibaren gerek avluda ve gerekse mağazalarda hareketlilik başlıyordu. Gelen malları hamallar ve koruyucular tarttıktan sonra damgalıyor ve kaldırıyorlardı. Gün boyunca her türlü görevli, tellâl ve tüccar durmadan gidip geliyordu. Hanlardaki hareketlilik akşam altıya kadar devam ediyordu. Bu saatten sonra handaki personelin işi bitmiş oluyor ve tüccarlar da lüks mahallelerdeki evlerine gidiyorlardı. Hanların kapanma saati ile birlikte sabah dokuza kadar handa görev yapacak olan gece bekçileri yanlarında büyük Gürcistan köpekleri ile hana geliyordu. Sabah hanların açılış saati geldiğinde ise gece bekçiler köpeklerini hanların bodrumunda zincire bağlıyor, sırasıyla önce küçük kapıları ve sonra da büyük kapıları açıyorlardı. Böylece tekrar handaki ticari canlılık başlıyordu (Mazaheri, 1972: 241; Kılınç, 2022: 69).

Semerkant'ta ticaretin yapıldığı hanlar, çeşitli sınıf tüccarlar ve pazarlar dış mahallelerde bulunurdu. Pazarlar tüccarlarla ve her tür ticari eşya ile dolup taşıyordu. (İstahrî, 1927: 317; İbn Havkal, 1967: 494; Aydın, 2018: 365). Ayrıca tüccarlara ait her tür ticarethane, toptan mal satışlarının yapıldığı ambarlar hem konaklama hem de birer ticaret merkezi olan hanlar da daha çok bu bölümde yer almaktaydı (İstahrî, 1927: 317; İbn Havkal, 1967: 494). Semerkant, âdetâ Mâverâünnehir bölgesinin en büyük ihracat ve ithalat merkezi durumundaydı (Aydın, 2018: 366).

Semerkant'ta başka yerlerden gelen pek çok mümtaz tüccarın eşyalarının bulunduğu depolar yer almaktaydı (Togan, 1964: 37). Ticari faaliyetlerin yürütüldüğü bir diğer mekânlar pazar ve çarşıları. İslâm şehirlerinde pazar ve çarşılar ayrı bir öneme sahipti. Bunlar genel özellikleriyle bütün İslâm şehirlerinde benzerlik göstermektedir. Çarşıları oluşturan dükkânlar bir sokak boyunca dizilmiş olup, güvenlik nedeniyle uç noktalarından kapılarla kapatılmaktaydı. Meydan ve kavşak noktalarında pazar ve çarşılarla rastlamak mümkündür. Pazar ve çarşılarla gelenleri gerek güneşten gerekse yağmurdan korumak amacıyla pazar ve çarşılarında sakife diye adlandırılan sıra saçaklar görülmektedir (Can, 1995: 123-132; Kılınç, 2022: 70).

Semerkant'ta çarşıların toplandığı yerin adı Ra's el-Tak (Kemer başı) olarak biliniyordu. Dönemin coğrafyacıları; Semerkant kalesine baş kaldırılıp bakıldığı zaman evlerin, bostanların görülmediğini kanalların kıyısındaki ve çarşılardaki ağaçların buna engel olduğunu söylemişlerdir (İstahrî, 1927: 317; İbn Havkal, 1967: 494).

Semerkant'ta şehir suru içinde ticari faaliyetlerin yoğun olduğu çarşı ve pazarlar şehrin merkezindeki büyük caminin (Ulu Cami) etrafında sıralanmıştır (Can, 1995: 127; Aydın, 2018: 366). Ayrıca İslâm dünyasının şehirlerinde çarşılar her meslek türü için ayrı ayrı kurulmuştur. Çarşılar belli bir düzene göre şehirde dizilirdi. Yapılan ticari faaliyeti aynı olan çarşıların İslâm şehirlerinde yerleri şehirden şehre değişmezdi ve standarttı. Merkezde bulunan caminin yakınında temiz olarak nitelendirilen mesleklerin çarşıları yer alırken; kirli olarak nitelendirilen mesleklerin çarşıları daha uzak yerlerde kurulmaktaydı. Caminin en yakın yerinden başlamak üzere; kuyumcular, kitapçılar ve kağıtçılar kurulmaktaydı. Bu çarşılardan sonra ise insanların günlük ihtiyaçlarına hitap eden; sabuncular ve ıtriyat türü ürünlerin satıldığı çarşılar ile yiyecek-icecek ürünlerinin satıldığı çarşılar, önem sıralarına göre yerleştirilmekteydi. Bunlardan sonrada; kumaşçılar, bakırcılar, ayakkabıcılar, çilingirciler ve mutfak eşyası satıcıları yer almaktaydı. Caminin uzağında ise gürültücü, etrafı kirleten ve pis kokulu, başka bir deyişle şehir merkezinde yer alması sıkıntı doğuracak olan ticaret ve zanaat faaliyetleri ise şehir kapıları civarında veya dış bölgelerde kurulurdu. Sebze hali gibi hayvansal gıdaların satıldığı çarşılar da rabazda (dış mahalle) bulunmaktaydı (İstahrî, 1927: 255-275; İbn Havkal, 1967: 440-448; Makdisî, 1877: 293-340; Can, 1995: 123-133; Arifoğlu, 2018: 179; Kılınç, 2022: 70-71).

XI. ve XIII. yüzyıl seyyahları, Semerkant'tan zengin pazarlara sahip bir şehir olarak söz etmektedir (Barthold, 2021: 37) Bu pazarlarda her şey satılmaktadır (Clavijo, 2016: 165).

Semerkant halkının yaşadıkları evler kerpiçten ve köhne görünümlü iken, tüccarların evlerinde ise pişmiş tuğla ya da yontulmuş taş kullanılırdı. Ayrıca tüccarların evleri nehir kıyısı boyunca sıralanırdı Bu durum Semerkant'lı tüccarların kazançlarının ne kadar iyi olduğunun bir kanıtıdır (Özdal, 2016: 392-393).

Mâverâünnehir'in en büyük ticaret merkezi olan Semerkant'ta her türlü ticaret malı alınır ve satılırdı. Bu ticaret ürünleri içerisinde şüphesiz kâğıdın ayrı bir yeri vardı. Semerkant'ta imal edilen bu iyi cins kağıtlar Orta Doğu'nun ilim irfan merkezlerinde ve diğer büyük şehirlerinde o kadar çok beğenilmiş ve tutulmuştur ki, artık bunların karşısında Mısır papirüsü ve başka yerlerde üretilen derilerin önemi kalmamıştır. Çünkü Aşağı Türkistan'da imal edilen bu iyi cins kağıtlar ve burada üretilen kaliteli deriler hem daha üstün hem de daha parlak ve yumuşaktı (Kitapçı, 1983: 116; Strange, 2015: 464,471; Mukaddesî, 2015: 336; Aydınlı, 2018: 373). Yazı işleri için daha kullanışlı olan bu kağıtlar yerli halka ve ticaretle uğraşanlara büyük kazançlar sağlamıştır (Kitapçı, 1983: 116). İslâm dünyasında kağıt 9. yüzyılda sadece Mâverâünnehirde imal edilirken, 10. yüzyılda Dimaşk, Taberiye ve Trablus şehirlerinde de imal edilmeye başlanmıştır (Mez; 2000: 528).

Talas Savaşı'nda esir alınan Çinlilerden bir kısmının Semerkant'a getirilmesiyle, Semerkant'ta ilk defa kâğıt yapına başlanmıştır (Frye, Trz.: 99; Aydınlı, 2018: 373; İbn Fazlân, 2020: 224). Semerkant'ta üretilen kaliteli kâğıdın ekonomik açıdan önemi büyüktü. Ayrıca dünyanın her tarafına ihraç edilen kâğıt dışında Semerkant kenevir sicimi (ipi) de üretmekteydi (Hudûdü'l Âlem, 2020: 69). Diğer ihraç edilen ürünler ise; ham ipek ve ipekli kumaşlar, gümüş renkli giysi ve Semerkandi denilen elbiseler, fıstık, ceviz, büyük bakır kazanlar, üzengiler, at koşumu, kayışlar, büyük zarif kadehler ve çadırlardı (Mukaddesî, 2015: 335; Barthold, 1990: 253). Komşu bölgelerden de çok büyük miktarda sert kabuklu yemişler ve ceviz alınırdı (Strange, 2015: 568).

Timur devrinde Semerkant yükselme dönemini yaşamıştır. Yeniden büyük bir siyasi başkent olan Semerkant, en ön planda yer alan ekonomik açıdan önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Öyle ki tüccarlar Semerkant'a varınca, pahalı mallarını saraya, hammaddeleri de zanaatkârlara satardı.

Timur döneminde ticareti geliştirmek için birçok yapının inşasına başlanmıştır. Bir ticaret caddesi açılmasına karar verilmiş ve gece gündüz demeden nöbetleşe çalışan yıkım ekipleri kaynakların naklettiğine göre, yirmi günden kısa bir sürede eski yapıları yıkmış, yerlerine karşı karşıya bir hizada dizilmiş onlarca dükkân yapmışlardır. Ticaret sokaklarının üstü kapalı olması gerektiği için üzerine pencereler açılmıştır, kubbeler dikilmiştir ve düzenli aralıklarla çeşmeler yapılmıştır. Bir dükkân tamamlanır tamamlanmaz, Timur oraya hemen ürünlerini satmaya başlayan bir esnaf yerleştirmiştir.

Şehir pazarlarla donatılmıştır ve ağzına kadar dükkânla dolmuştur. Küçük dükkânların sıralandığı her sokak, her pazar, kubbelerin altına sığınmış her dükkân topluluğu, sadece bir veya iki tür malın satımına yöneliktir. Semerkant'taki çarşı ve pazarların bu durumu Timur çağında Semerkant'ın diğer şehirlerden ayırt edici özelliği olmuştur (Fourniau, 2005: 93-94).

Semerkant'ın ismini meşhur eden sebeplerden biri de buradan sevk edilen gürbüz ve sağlıklı köleler olmuştur. Genellikle Türklerin yaşadığı bölgelerden⁷ toplanan bu köleler, buradan diğer şehirlere gönderilirdi. İstahrî bunların tanınan en makbul ve hayırlı köleler olduklarını belirtmektedir (İstahrî, 1927: 318; Kitapçı, 1983: 116).

Hiçbir yerin kölesi Türk kölelerine benzemez, kıymetleri ve güzellikleri onlara yaklaşmazdı. Bu nedenle en kıymetli köleler Türk ülkelerinden getirilirdi (İbn Havkal, 1967: 452; Özdal, 2016: 505).

Türk kölelerin bu özellikleri tartışılmazdı ve dönemin coğrafyacıları tarafından bu nedenle hep övülmüşlerdir. Farklı milletlerden oluşan köleler ise şu şekilde tasvir edilmektedir: Hindistanlı kadınlar güzel, endamlı ve esmer olarak bilinirdi. Medineli kadınlar orta endamlı, tenleri güzel ve esmer, tatlı dilli, esprili ve güzel yüzlü olarak anlatılmıştır. Sindli kadınlar coğrafi yakınlıklarından dolayı Hindistanlılara benzerler, uzun saçlı ve ince belli olmalarıyla bilinirdi. Berberiler; içlerinde sarışın olanlar varsa da renkleri genellikle siyahtır. Çocuklara karşı şefkatli ve merhametli olup, doğurganlıkları ve hamaratlıklarıyla ün salmışlardır (İbn Butlan, 2008: 577-578; Kılınç, 2022: 66).

İspanyol seyyah Clavijo ise Semerkant'ta Türk ve Moğol askerî yöneticilerinin şehirde değil de çadırdaki yaşamayı tercih ettiklerinden bunların Semerkant'ın çevresinde yer alan bahçelerini kölelerinin ektiğini belirtmektedir (Clavijo, 2005: 86).

⁷ Ayrıca bkz. (İbn Battûta, 2020: 408).

Avrupa'dan Bulgar şehrine gelen Slâv köleler oradan Mâverâünnehir'e gönderiliyordu. Bu köleler için en büyük pazar Semerkant'tı; en iyi beyaz köleler buradan tedarik edilirdi ve burası köle eğitimi endüstrisi ile geçinirdi (Mez, 2000: 197). Çünkü Mâverâünnehir kölelerinin en iyileri Semerkant'ta terbiye edilirdi (İbn Havkal, 2004: 177).

3.4.Semerkant Bölgesinde Kullanılan ve Darp Edilen Paralar

İnsanlar, bütün ihtiyaçlarını bizzat kendisi karşılayamadığı için, ihtiyacı olan ürünleri satan tüccarlara ya da zanaatkârlara ihtiyaç duymuşlardır. İnsanlar hayatlarını devam ettirmelerini sağlayacak ürünlere muhtaçtır. Bunları da bir kişinin üretmesi güç olacağından Allah insanlara çeşitli meslekler vermiş. İnsanlar ihtiyaç duydukları ürünleri alabilmek için uzun zaman dayanacak altın paralar edinmişler. Paranın bozulmadan uzun zaman kalabilmesi için onu damgalamışlar ve üzerine çeşitli alametler koymuşlar. Zamanla altından daha az dayanıklı ve daha az kıymetli olan gümüşten de para edinmişler. Sonraları gümüşten de daha az kıymetli ve daha az dayanıklı olan bakır para edinmişler. Buna üçüncü derece para demişler. İnsanlar bu paralara değerlerine ve dayanıklılığına göre derece vermişler. Bunlar içerisinde en değerlisi az ve zor bulunması nedeniyle altından yapılanlardır (Kudâme b. Cafer, 2018: 109 vd.; Kılınç, 2021: 26-27).

Soğd'da Sâsânîler zamanına denk gelen V ve VI. yüzyılda, Sâsânî sikkeleri taklit edilerek dirhemler darp edilmiştir. Darp edilen bu dirhemler çeşitli şekillerde yapılmıştır. Sikkelerin yazılarında bazı farklar olmasına rağmen hepsinde Sâsânî hükümdarlarından Behrâm'ın (420-438) portresi bulunmuştur. Bu da, Soğdlular'ın açıkça onun sikkelerini örnek aldığını gösterir. Bunlar içinde avari oldukça yüksek gümüş sikkelerle birlikte, çeşitli madenlerin karışımından meydana gelen düşük alaşımli sikkeler de bulunmuştur. Bu sikkeler İslâm hâkimiyetinden sonra bile uzun yıllar bölgede geçerliliğini korumuş, hatta bölgedeki Müslüman valiler tarafından da aynı şekilde bir süre daha darp edilmiştir (Aydınlı, 2018: 368; Kılınç, 2021: 27-28).

İslâm ülkelerinde zenginlik X. yüzyıldan önce gümüş para olan dirhem ile ölçülmekteydi, ancak M.S. 900 yılından itibaren ise özellikle İslâm'ın batı şehirlerinde altın para olan dinâr denilen ile ölçülmeye başlanmıştır.

Fırat'ın batısında Nil vadisinde ki burası Ortadoğu kapitalizminin merkeziydi. Burada altın dinârdan başka bir para türü yoktu fakat X. yüzyıldan itibaren dinâr burada kullılmaya başlandı. Fırat'ın doğusunda sadece dirhem kullanılırken; Orta Asya'da ise yalnızca bakır paralar kullanılırdı (Mazahari, 1972: 367; Kılınç, 2020: 97).

Abbasiler döneminde üretimin ve ticari hacmin artmasına bağlı olarak paraya duyulan ihtiyaç da artmıştır. Merkezden ayrı olarak bu dönemde geniş bir darphane ağı kurulmuştur. Emevîler sikke basma hususunda, aşırı merkezîyetçi bir politika izlerken, Abbasiler ise bu politikadan vazgeçmişlerdi. Böylece halifenin sorumluluğunda olan paraların ayarlarını kontrol etme işi halifeden alınarak bu işi yapacak görevliler tayin edilmiştir. Genel olarak Ortaçağda, her ne kadar farklı zamanlarda altın, gümüş para kullanılmış olsa da, üçayaklı bir para sistemi kullanılmıştır. Siyasi iktidarın gücünü bu sistemde dinar temsil ediyordu. Dinar ileri teknikler kullanılarak saflaştırılmış altından darp ediliyordu ve kullanımı siyasi sınırları aşarak geniş alanlara yayılıyordu. Dirhem (gümüş para) ise, özellikle dirhemi tedavüle süren iktidarın ekonomisi güçlü olduğu dönemde ve ayrıca saflığını koruduğu oranda, ticaret sayesinde ülke sınırlarını aşabiliyordu. Çünkü saf gümüşün değeri kendi içindeydi. Ancak işler iyi gitmediği zaman iktidarlar hazine rahatlasın diye ilk yaptıkları iş parayı devalüasyona sokmaktı. Böyle olunca da dirhem, yabancı tüccarların gözünde değersizleşiyor ve başka bölgelerde değil de sadece iktidarın hükmettiği bölgede geçerliliğini devam ettiriyordu (Özdal, 2016. 146; Kılınç, 2021: 28-29).

Mâverâünnehir bölgesinde, İslâm hâkimiyetin egemen olduğu dönemde mevcut paraların üzerine (yerel paraların) İslâmî geleneğin giydirilmesiyle oluşan bir form kullanılmıştır. Yerel dirhemler

“fûlûs”⁸ diye isimlendirilirdi. Abbasîler ve Sâ mânîler döneminde yerel valilerin ismiyle anılırdı. Bu para demir, bakır ve kalay gibi madenlerin karışımıyla yapılmaktadır. Ayrıca bu para, mal gibi tartıyla alınıp satılan dirhemlerdir. Fûlûs ile her yerde geçerli olan dinar ve dirhemler ekonomik hayat içerisindeki yerlerini korumuşlardır. Bunların dışında bir de Gıtrîfiyye denilen dirhemleri de vardı. Bu da fûlûs gibi demir, bakır ve kalay gibi çeşitli madenlerin karışımlarından yapılmıştır. Ancak bunlar her yerde geçerli değildi. Buhârâ ve Mâverâünnehir’de belli yerlerde geçerdi. Gıtrîfiyye dirhemi siyah renkliydi. Zamanla halkın ilgisizliğinden, altı Gıtrîfiyye dirhemi bir gümüş dirheme denk geldi. Bu dirhemler arasında Muhammediyye denen bir dirhem de vardı. Bu dirhemlerin üzerindeki sikkede okunmayan harflerle yazılmış işaretler vardı. Bunlar İslâm devrinde Esed b. Sâ mân ailesinden daha önce yaşamış kişiler tarafından basılmıştır. Bunlardan biri de müseyyebiyye denen bir dirhemdir. Bu dirhemler onların kıymetli mallarından olup bunların hepsini gümüş ismâîliyye dirhemlerinden üstün tutarlardı. Ebû İbrahim gümüş dirhemler edinmenin bunlardan daha iyi olacağını görmüş ve Mâverâünnehir’de gümüş dirhemleri basmaya başlamıştır (İbn Havkal, 1967: 490 vd.; İstahrî 1927: 323; Mukaddesî, 1987: 265; Narşahî, 2013: 60 vd.; İbn Hurdazbîh, 2019: 44; Barthold, 1990: 220; Ramazan Şeşen, 1998: 225; Bakır, 1998: 556; Aydınlı, 2018: 368 vd.; Şahin, 2020: 64 vd., Kılınç, 2021: 29-309).

Semerkant’ın paralarına gelince, bunlar “ismâîliyye” dirhemleri, geniş mükessera (kırık) dirhemleri ve dinarlardır. İsmâîliyye dirhemleri yerine onların Buhârâ paralarından olan “muhammediyye” dirhemleri de vardır. Muhammediyye dirhemleri demir, bakır ve gümüş gibi çeşitli cevherlerin alaşımından kesilmişlerdir (İstahrî, 1927: 323; İbn Havkal, 1967: 500; Şeşen, 1998: 232).

Semerkant ve Soğd topraklarında ilk para basımı ve kullanımı muhtemelen Pers Hükümdarı Darius (M.Ö. 522-486) tarafından basılmıştır. Daha sonra basılan paralara onun adına Dâri paraları adı verilmiştir. Bu paralar genelde altın ve gümüşten darp edilmiştir (Aydınlı, 2018: 366-367).

Sâ mânîler tarafından yönetilen topraklar doğal kaynaklar bakımından zengin olmasına rağmen, Sâ mânîler döneminde bütün bölge hala tek başına gümüş hilafet paralarını (dirhemler) basan Tâhirîlerin kontrolü altındaydı. Sâ mânîler sadece bakır paralar (fels) basabildi. Şüphesiz bu durum mahalli para sistemine ilaveten yapıldı (Frye, Trz: 73).

Bu döneme ulaşan Sâ mânî paralarının tahlili, X. yüzyılın başında onlarda bulunan gümüş içeriğinin oldukça kaliteli olduğunu göstermektedir. Oysaki aynı dönemin sonlarında gümüş alaşımlı paralar ile karşılaşmaktayız. Gümüş kalitesi ve oranındaki bozulma XI. yüzyıla ait Sâ mânî sonrası paraları ile devam eder. Bu durum X. yüzyıldan XIII. yüzyılın ortalarına kadar İslâm dünyasında süren büyük gümüş kıtlığından kaynaklanmaktadır (Frye, Trz: 162; Bakır, 2002: 224). Bu yüzden devletler X. yüzyıldan itibaren devletler yeni para politikaları uygulamak zorunda kalmıştır. Elbette ki bunun en önemli nedeni X. yüzyılın ortalarından başlayarak etkisini yaklaşık 200 yıl boyunca devam ettiren gümüş paranın eksikliğidir. Bu durumun başlıca nedeni ise; gerek Avrupa ülkeleri ve gerekse kuzey ülkeleri ile yapılan ticaret yüzünden önemli miktardaki gümüş paranın Avrupa’ya taşınmasıdır. Bu sorunu çözmek için gümüş maden ocaklarını tam kapasite ile çalıştırılmaya başlanmış ise de bu defa da bir süre sonra gümüş madenlerinin tükenmesi sorunu ortaya çıkmıştır. Gümüş para eksikliğinin bir diğer nedeni ise şehirleşme ve şehirlerin hızla büyümesine bağlı olarak ticaretin artmasıyla daha fazla gümüş basılmasıdır. Öyle olmuştur ki bu dönemde bazı şehirlerde sahte para kullanımı başlamış, hatta durum yaygınlaşarak ekonomiyi tehdit eder bir hâl almıştır (Piyadeoğlu, 2012: 172; Kılınç, 2022: 68).

Sâ mânîlerin gerilemesiyle birlikte “Buhar Huda” paralarının değeri de gerilemeye başlamıştır. Zamanla onlardaki kurşun ve diğer temel metallerin miktarı artırıldı, paraya ihtiyaç artınca da ayarıyla oynamaya başlandı. Paranın ayarıyla oynanmasıyla birlikte doğal olarak bunun sonucunda ekonomik krizler ortaya çıkmaya başladı (Frye, Trz: 163; Bakır, 2002: 224).

⁸ Fûlûs:Latince follis kelimesinin Arapçalaşmış şekli olan fels “akçe, para, mangır” anlamına gelir. Çoğulu fûlûs olup ağırlık ve büyüklükleri hesaba katılmaksızın bütün bakır ve bronz sikkeler hakkında kullanılır. Halk dilinde kırmızı renkte olduğu için bakır sikkelere “fûlûs-i ahmer” denilir. Ayrıntılı bilgi için bkz; (Artuk, 1995: .309-311).

Darphaneler ise altın ve gümüş maden yataklarının olduğu yerlerde bulunmaktaydı. Önemli Sâ mânî darphaneleri Semerkant, Şaş, İlâk ve Hindukuş dağlarında ki Endereb'de idi. Başkent Buhârâ da aynı zamanda bir darphane merkeziydi (İbn Havkal, 1967: 510; Frye, Trz: 163; Şeşen, 1998: 238; Kılınç, 2020: 101).

Mâverâünnehir bölgesi ile ilgili para endüstrisini ele alırken Uygurlar döneminde Semerkant'ta basılan paraları da unutmamak gerekir. Çinli seyyah Ch'ang-ch'ün Semerkant şehrini tanıtırken, Uygurlar tarafından basılan paralar hakkında şunları söylemiştir: Bunlar altından yapılan parayı kullanıyorlar. Ortasında delik yoktur. İki tarafında Uygur yazısı ile yazılmış yazı vardır.” (Bakır, 2002: 225).

Çinli seyyah Ch'ang-ch'ün Semerkant ile yazmış olduğu bir şiirinde Uygurların paraları ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Ch'ang-ch'ün şiirinde şöyle diyor: “Uygur toprağı sınırsızdır. Yedisu'nun en büyük ve kuvvetli şehridir. Şehirde bakır ve altın eşyalar doludur. Altını para olarak kullanırlar. Pamuk kumaştan kıyafet giyiyorlar. Kavun ve dutlar kıymetlidir. Çinliler bunu nasıl alıp yiyebilirler.” (Bakır, 2002: 226).

Diğer bir Çinli seyyah Yeh-lü-Ch'u-ts'ain'in ise Semerkant şehrini tanıtırken burada basılan paralar ile ilgili olarak şunları söylemiştir: “Hua-ta-la'nın 1000'den fazla li⁹ batısında Hsün-sih-kan (Semerkant) adlı büyük bir şehir vardır. Hsün-sih-kan batı halklarınca “semiz” demektir. Çünkü arazi semiz ve bereketlidir. Bunun için böyle adlanmıştır. Çok zengindirler. Altın ve gümüş paraları deliksiz ve kenarsızdır. Şehir hendekli, çeşmeli, dört köşe havuzlu ve yuvarlak göllü bahçe ve ormanlarla çevrilmiştir.” (Eberhard, 1940-42: 140; Bakır, 2002: 226).

Çinli seyyah Yeh-lü-Ch'u-ts'ain Semerkant ile ilgili yazmış olduğu şiirinde ise Semerkant'ın ekonomik durumu hakkında bilgiler vermekte ve ayrıca Semerkant'taki paraları da tanıtır. Çinli seyyahı Yeh-lü-Ch'u-ts'ain şiirinde şöyle diyor:

“Testi açılırsa nefis şarap alınır,
Ağ atılırsa taze balık tutulur,
Şarap yapan vergi vermez,
Tarlayı eken rüsum vermez,
Savaş için dehliz ve çukurlar kazılır,
Sulara karşı büyük setler yapılır,
Altıncı ayda hiç yağmur yağmaz,
Fakat kış ortasında yıldırım düşer,
Bahçe ve ormanlar sonsuzdur,
Bitkiler ve ağaçlar ise sayısızdır,
Eski buğday yelle öğütülür,
Yeni mahsul asılı havan ile ezilir,
İlkbahar aylarında çiçek açar,
Kış müddetince tekrar çıkarlar,
Her bahar eski kebise sistemi unutulur,
Ve yeni yıl, yeni ayla başlar,
Hun-hsin bambusundan olan kamçıları serttir,

⁹ Li: uzunluk ölçüsü birimidir. 1 li yaklaşık 500 metreden biraz fazla (yarım km.) Ayrıntılı bilgi için bkz. (Aydınlı, 2018: 558.)

Deliksiz paraları dizmek zordur,
Yemek libre ile tartılarak satılır,
Altınla gümüş birbirinden buğday ile ayrılır,
Sarı portakallar balla baharatlanarak pişirilir,
Beyaz pastalara toz şeker serpilir,
Kuraklığa karşı ırmaklar su verir,

Ve elbiseleri olmayınca koyun, ekilir.” (Eberhard, 1940-42: 141-142; Bakır, 2002: 226-227).

Her iki Çinli seyyahın Uygurlar döneminde Semerkant'ın paraları hakkında vermiş olduğu bilgilerden Semerkant'ta ticarete altın paraların kullanıldığı anlaşılmaktadır.

1939'daki Beykend kazılarının ikincisinde elde edilen paraların bir bölümünün de Çin tarzında yapılmış Soğd paraları olduğu belirtilmektedir. Bu paraların her birinin ortasında kare biçiminde delik bulunduğu, hatta bunlardan birinin üzerinde Semerkant Hükümdarı Tarhun'un adının yer aldığı kaydedilmektedir. Beykend'de bulunan bir parada Tarhun'un adına rastlanması, Semerkant paralarının Buhârâ'da da geçerli olduğunu göstermektedir. Bu paraların Çin tarzında olması ise, Çin'in etkisi altına girdikleri döneme (658 sonrası) ait olduğu ihtimalini akıllara getirmektedir (Kurt, 1998: 136).

Bu dönemde uluslararası ticaretin geliştiğini gösteren en önemli bilgilerden biri ise, Rusya ve İsveç'te bulunan IX. ve X. yüzyıllara ait gümüş paraların Sâ mânîler döneminde Buhârâ, Semerkant, Belh, Taşkent ve Nişâbûr gibi merkezlerde basılan paralar olduğunun anlaşılmasıdır. Paraların üzerinde bu şehirlerde basıldığına dair yazılar vardır (Heyd, 1975: 66-87; Atan, 1990: 82; Kılınç, 2022: 69).

SONUÇ

Semerkant, Mâverâünnehir bölgesinin önemli yerleşim merkezlerinden olup, her zaman önemini korumuştur. Böyle bir özellik kazanmasının en önemli sebebi hiç şüphesiz dönemin önemli ticaret yollarının geçiş noktasında bulunmasıdır.

İpek yolu dört bir yandan gelen tüccarlarının buluştuğu, ticaretin yoğun olduğu bir bölgeydi. Bu yol sayesinde Harezmi, Mâverâünnehir, Doğu Türkistan'daki şehirler gelişmişti. Bu şehirlere Hindistan, Çin, İran, İskandinavya, Doğu Avrupa ve kuzey ülkelerinden gelen ticaret kervanları Harezmi, Mâverâünnehir, Kâşgar gibi Türk ülkelerinde buluşuyor, mallarını alıp satıyorlardı. Semerkant; Batıya, İran'a ve güneye Hindistan'a giden bütün ticaret yollarının kavşak noktasıydı.

Semerkant, İpek yolu dışındaki önemli ticaret yollarının da kavşak noktasındaydı. Semerkant aynı zamanda Kürk Yolu, Baharat Yolu ve Altın Yol olarak isimlendirilen önemli ticaret yollarının da kestiği noktada yer alıyordu.

Semerkant, İlk Çağlardan itibaren gerek Orta Asya ve gerekse Yakın ve Orta Doğunun siyasi, sosyal, dini ve ekonomik yaşamında önemli bir yeri vardı. Sâ mânîler döneminde devletin yönetim merkezi Buhârâ'ya taşınmış olmasına rağmen Semerkant ticaret ve endüstrinin merkezi olarak önemini korumuştur.

İslâmiyetin bölgede hâkim olduğu dönemde de Semerkant meşhur İpek yolunu Abbâsîler'in başşehri Bağdat'a bağlayan güneydeki ticaret yolu için de öneme sahipti.

Timur'un bölgeye hâkim olduğu dönemde ise zengin ve bereketli bir bölgede yer alan Semerkant Timur devletinin başkenti olmuştur. Öyle ki bu dönemde Rusya'dan, Çin'den, İsfahan'dan ve Delhi'den tüccarlar Timur'un başkenti Semerkant'a yoğun bir şekilde gelmiştir. Timur devrinde Semerkant yükselme dönemini yaşamıştır. Yeniden büyük bir siyasi başkent olan Semerkant, ekonomik ve ticari hacmi ile önemli bir merkez olmuştur. Yabancı tüccarlar Semerkant'a varınca, pahalı mallarını saraya, hammaddeleri de zanaatkârlara satardı.

Semerkant, Mâverâünnehir'in limanı, buraya gelen tüccarların toplanma yeri ve ticaret merkeziydi. Tüccarlar mallarını önce Semerkant'a getirir ve sonra buradan diğer bölgelere dağılırdı.

Semerkant'ın tüccarları bölgedeki diğer tüccarlardan daha becerikli tüccar ve mahir zanaatkârlardı. Semerkant'ın yabancı memleketlerin mallarını pazarlarında toplamasının en büyük sebebi buranın halkının zeki ve becerikli olmasıdır.

Çin'den yola çıkan ipek yüklü kervanlar, İpek yolu üzerindeki önemi nedeniyle önce Semerkant'a giderlerdi. Kervanlar Semerkant'a ulaşım ihtiyaçlarını giderdikten sonra da tekrar İran'a doğru yola koyulurlardı.

Bölge aynı zamanda Soğdluların ana yurdu olması nedeniyle Soğdiana olarak da isimlendirilmiştir. Soğd ülkesindeki ilk yerleşim merkezlerinin tarihi M.Ö. 1000-500 yıllara kadar gitmektedir. Soğdiana önce Persler'in, sonrada Büyük İskender'in hâkimiyetine girdi. Büyük İskender'in Baktria kolonisine dahil edildi. Ardından Hunlar'ın sonra Yüechihler'in, Kuşan İmparatorluğu'nun, V. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Eftalitler'in (Akhunlar) ve 558'de ise Göktürkler'in hâkimiyetine girmiştir. Semerkant ismini de Türklerin bölgeye hâkim olmasından sonra almıştır. "Semiz" ve "Kent" sözcüklerinin birleşmesinden oluşmaktadır. Türklerde "semiz" şişman ve zengin manasına, "kent", şehir manasına gelir. Daha sonraları bu iki kelime "Semerkant" şekline dönüşmüştür.

Soğdlular savaşın dışında kalmaya çalışan barışçı bir toplumdur. Bölgeye hâkim olmayan çalışan siyasi güçlerin varlığını kabullenip ve onların koruyucu güçlerinden istifade ederek ticaret yapan bir toplumdur. Soğdlular gittikleri yeri sömüren bir gücü temsil etmedikleri ve etnik kimliklerini de ön plana çıkarmadıkları için ana yurtları dışında da rahatlıkla ticaret yapabiliyorlardı.

Soğdlular uzak yerlerde rahat ticaret yapabilmek için ticaret kolonileri kurmuşlardı. Bu sayede ticaret ağlarını genişletmişlerdir. Çinin merkezinde eşya ambarları vardı ve burada rahat ticaret yapma hakkına sahiptiler. Soğdlular sadece İpek yolunda değil Baharat yolunda da söz sahibiydiler.

Semerkant, Mâverâünnehir'in en büyük ticaret merkezi olduğu için orada her türlü ticaret malı alınır ve satılırdı. Bu ticaret ürünleri içerisinde şüphesiz kâğıdın ayrı bir yeri vardı. Semerkant'ta imal edilen bu iyi cins kâğıtlar Orta Doğu'nun ilim irfan merkezlerinde ve diğer büyük şehirlerinde o kadar çok beğenilmiş ve tutulmuştur ki, artık bunların karşısında Mısır papirüsü ve derilerin önemi kalmamıştır. Çünkü Aşağı Türkistan'da imal edilen deriler ve bu iyi cins kâğıtlar hem daha kaliteli, hem de daha parlak ve yumuşaktır.

Talas Savaşı sırasında esir alınan Çinlilerin Semerkant'a getirilmesiyle bunlardan kâğıt yapımı öğrenilmiştir. Daha sonraki dönemlerde de kâğıt Dimaşk, Taberiye ve Trablus şehirlerinde de imal edilmeye başlanmıştır.

Semerkant dünyanın her tarafına ihraç edilen kâğıt dışında kenevir ipi de üretmiştir. Semerkandi olarak adlandırılan gümüş renkli giysi ve elbiseler, ham ipek ve ipekli kumaş, çadırlar, üzengiler, at koşumu, kayışlar, fıstık, ceviz, büyük zarif kadehler büyük bakır kazan da ihraç edilen ürünlerdendir. Sert kabuklu yemişler ve cevizler de komşu bölgelerden satın alınırdı.

Dönemin seyyahları Semerkant'ın zengin pazarlara sahip olduğundan söz etmektedirler. Bu pazarlarda her şey satılmaktadır.

Semerkant halkının yaşadıkları evler kerpiçten ve köhne görünümlü iken, nehir kıyısı boyunca sıralanan evlerde oturan tüccarların evlerinin yapı malzemesi olarak yontulmuş taş veya pişmiş tuğla kullanılmıştır. Bu durum Semerkant'lı tüccarların kazançlarının ne kadar iyi olduğuna kanıttır.

Timur Devletinin başkenti olan Semerkant, bu dönemde yükselme devrini yaşamıştır. Şehirler pazarlar ve dükkânlarla donatılmıştır.

Semerkant ve Soğd topraklarında ilk para basımı ve kullanımı muhtemelen Persler zamanında Darius hükümdarken (M.Ö. 522-486) basılmıştır. Daha sonra basılan paralara onun adından dolayı Dâri paraları adı verildi. Bu paralar genelde altın ve gümüşten darp edilmişlerdi.

Soğd'da Sâsânîler zamanına denk gelen V ve VI. yüzyılda, Sâsânî sikkeleri taklit edilerek dirhemler darp edilmeye başlandı. Darp edilen bu dirhemler çeşitli şekillerdeydi. Sikkelerin yazılarında bazı farklar olmasına rağmen hepsinde Sâsânî hükümdarlarından Behrâm'ın (420-438) portresi bulunur. Buda, Soğdlular'ın açıkça onun sikkelerini örnek aldığını göstermektedir. Bunlar içinde ayarı oldukça yüksek gümüş sikkelerle birlikte, çeşitli madenlerin karışımından meydana gelen düşük alaşımlı sikkeler de bulunmaktadır. Bu sikkeler İslâm hâkimiyetinden sonra bile uzun yıllar bölgede geçerliliğini korumuş, hatta bölgedeki Müslüman valiler tarafından bunlar darp edilmeye bir süre daha devam edilmiştir.

Semerkant'ın paraları "ismâiliyye" dirhemleri, geniş mükessera (kırık) dirhemleri ve dinarlardır. İsmâiliyye dirhemleri yerine onların Buhârâ paralarından olan "muhammediyye" dirhemleri de vardır. Muhammediyye dirhemleri demir, bakır ve gümüş gibi çeşitli cevherlerin alaşımından kesilmişlerdir.

Sâmânîler tarafından yönetilen topraklar zengin doğal kaynaklara sahip olmasına rağmen, Sâmânîler döneminde hâkimiyetleri altındaki bölgede gümüş hilafet paraları (dirhemler) Tâhirîlerin kontrolünde basılmaktaydı. Sâmânîler sadece bakır paralar (fels) basabiliyordu. Bu mahalli para sistemine ilaveten yapıldı.

Darphaneler ise altın ve gümüş maden yataklarının olduğu yerlerde bulunmaktaydı. Önemli Sâmânî darphaneleri Semerkant, Şaş, İlâk ve Hindukuş dağlarında ki Endereb'de idi. Başkent Buhârâ da aynı zamanda bir darphane merkeziydi.

Kaynakça

- AGACANOV, Sergey Grigoreviç (2006), Selçuklular, (Çev. Ekber N. Necef-Ahmet R. Annaberdiyev), İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- ALYILMAZ, Cengiz (2002), "Eski Türk şehirleri ve Semerkant", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 20, Erzurum, s. 303-311.
- ARİFOĞLU, Yunus (2018), "Horasan Şehirlerindeki Alışveriş Mekânları ve Bu Mekânlarda Satılan Ürünler (8-10. Yüzyıllar)", İslâm Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 3(2), Aralık, s. 176-202.
- ARİFOĞLU, Yunus (2019), "İslamiyet Öncesi Dünyada Ticaretin Tarihsel Süreci ve Abbasilerde Ticaret Hayatı", Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 1, Haziran, s. 1-18.
- ARSLAN, Hammet (2018), "Buhara: Türkistan'da Çok Kültürlü Bir Kent", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XLVIII, s. 29-41.
- ARTUK, İbrahim (1995), "Fülûs" İslâm Ansiklopedisi, C. 12, İstanbul, TDV Yayınları.
- ATAN, Turhan (1990), Türk Gümrük Tarihi, Ankara, C. 1, TTK Basımevi.
- AYDINLI, Osman (2009), "Semerkant", DİA, C. 36, s. 481-484, Diyanet Vakfı Yayınları.
- AYDINLI, Osman (2014), "İslâm Hâkimiyetine (II./VIII. Asır) Kadarki Dönemde Soğd Havzasının İktisadî ve Sosyokültürel Dinamikleri", İslâm Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 32, s. 99-126.
- AYDINLI, Osman (2018), Semerkant Tarihi, İkinci Basım, Ankara, TDV Yayın.
- BAKIR, Abdulhalik (1998), "Ortaçağ İslam Dünyasında Madenler ve Maden Sanayi", Belleten, C. LXI, S. 232, Ankara, s. 519-596.
- BAKIR, Abdulhalik (2002), Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi, Ankara, Bizim Büro Basımevi.
- BAKIR, Abdulhalik (2005), Ortaçağ İslam Dünyasında Tekstil Sanayi Giyim-Kuşam ve Moda, Ankara, Bizim Büro Basımevi.
- BAKIR, Abdulhalik (2016), "İpek Yolu Şehirlerinin Ortaçağdaki Endüstriyel Kapasiteleri Üzerine Bir Değerlendirme (Buhârâ Semerkant Örneği)", 1. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Başkentleri Bilgi Şöleni (Türkiye-Kosova-Makedonya-Özbekistan) Bildiri Metinleri, Nevşehir, s. 13-27.
- BARTHOLD, Vasiliy Vladimiroviç (1962), Four Studies On The History Of Central Asia, (Trc. T. Minorsky), Leiden.
- BARTHOLD, Vasiliy Vladimiroviç (1990), Moğol İstilasına Kadar Türkistan, (Haz: Hakkı Dursun Yıldız), Ankara, TTK Basımevi.
- BARTHOLD, Vasiliy Vladimiroviç (2020), Orta Asya Tarihi Üzerine Dört Çalışma, (Çev. İlhan Aslan), İstanbul, Post Yayın.

- BARTHOLD, Vasilij Vladimiroviç (2021), Orta Asya Tarih ve Uygarlık, (Derleyen ve Çev. D. Ahsen Batur), İstanbul Selenge Yayınları.
- CAN, Yılmaz (1995), İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı, Ankara, TDV Yayınları.
- CLAVİJO, Gonzales Ruy (2016), Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Köprü Kitapları, İstanbul.
- ÇEŞMELİ, İbrahim (2002), Semerkand Şehrinin Antik Dönemden 19. Yüzyıla Kadar olan Fiziksel Gelişimi, Sanat Tarihi Yıllığı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, XV, s. 57-90.
- ÇEŞMELİ, İbrahim (2007), "Sogdlularda Sosyo-Kültürel Yapı ve Sanat, Mimarlık Dekorasyon Dergisi, s. 130-142.
- DİYARBEKİRLİ, Nejat (2008), "İpek Yolu ve Türkler: Sanat Kültür ve Mimarîye Doğu-Batı Yolunda Yaptıkları Katkıları", Dünden Bugüne İpek Yolu Beklentiler ve Gerçekler Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- EBÜ'L -FİDA, Takvimü'l-Büldan, (Çev. Ramazan Şeşen), İstanbul, Yeditepe Yayınları.
- EBERHARD, Wolfram (1940-42), "Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti", Türkiyat Mecmuası, C. VII-VIII, S. 1, İstanbul, s. 125-189.
- EKER, Süer (2012), "Orta Asya'nın Gizemli Halkı: Soğdlular", Türkbilig, 24, s. 77-92.
- FOURNIAU, Vincent (2005), Timur'un Vaha Kenti: Bir İmparatorluğun ve Bir Rönesansın Kalbi Semerkand, (Çev. Ali Berktaş), İstanbul, İletişim Yayınları.
- FRYE, Nelson Richard ve SAYILI, Aydın (1946), "Selçuklulardan Evvel Orta Şarkta Türkler", TTK Belleten, C. X, 37, s. 97-131.
- FRYE, Nelson Richard (2009), Antik Çağlardan Türklerin Yayılmasına Orta Asya Mirası, (Çev: Füsün Tayanç-Tunç Tayanç), Ankara, Arkadaş Yayınevi.
- FRYE, Nelson Richard (Trz.), Ortaçağın Başarısı Buhârâ, (Çev. Hasan Kurt).
- GİBB, Hamilton A. R. (2005), Orta Asya'da Arap Fetihleri, (Çev. Hasan Kurt), Ankara, Çağlar Yayınları.
- Gökçe Mustafa ve Tombuloğlu Tuba (2018), "10. ve 15. Yüzyıl Seyyahların İzlenimlerinde Semerkand", International Journal Of History, 10(10), Aralık, s. 131-144.
- HEYD, Wilhelm (1975), Yakın-Doğu Ticaret Tarihi, (Çev: Enver Ziya Karal), Ankara, TTK Basımevi.
- HİZMETLİ, Mustafa (2016), "X. Yüzyılda Maverâünnehir İle Irak Arasındaki Ticari Münasebetler", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 9, S. 1, Haziran, s. 177-189.
- İBN BATTÛTA, (2020), İbn Battûta Seyahatnâmesi, (Çev: A. Sait Aykut), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- İBN BUTLAN, (2008), el-Hasan el-Muhtar b. El-Hasan, Risâle Câmî'a Fünûn Nâfi'a Şirâ er-Rakîk ve Taklîbi'l-Abîd, (thk: Abdusselâm Hârû), (Çev: Abdulhalik Bakır), Ortaçağ Medeniyetine Dair Çeviriler I, Ankara, Bizim Büro Basımevi.
- İBN FADLAN, (2015), İbn Fadlan Seyahatnamesi, (Çev. Ramazan Şeşen), İstanbul, Yeditepe Yayınları.
- İBN FAZLÂN, (2020), İbn Fâzlan Seyahatnamesi, (Çev. Ramazan Şeşen), İstanbul, Tarih Encümeni Yayınları.
- İBN HAVKAL, (1967), Suretü'l -Arz, Leiden.
- İBN HAVKAL, (2004), Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik, (Derleyen ve Türkçeye Çev. Yusuf Ziya Yörükân), İstanbul, Gelenek Yayıncılık.
- İBN HURDAZBÎH, (2019), el-Mesâlik ve'l-Memâlik, (Çev. Murat Ağarı), İkinci Baskı, İstanbul, Ayışığı Kitapları.
- İBN RÛSTEH, (2017), El- A'lâku'n-Nefise, Ankara, Ankara Okulu Yayınları.
- İSTAHİRÎ, (1927), el-Mesâlik ve'l Memâlik, Leiden.
- İSTAHİRÎ, (2015), Mesâliku'l- Memâlik (Ülkelerin Yolları), (Çev. Murat Ağarı), İstanbul, Ayışığı Kitapları.
- KAŞGARLI, Mahmud (1985), Divanü Lügati't Türk, Tercüme: Besim Atalay, C. III, Ankara.
- KILINÇ, Alparslan (2020), Sâmnâiler Döneminde Buhârâ Şehri, İstanbul, Hiperyayın.

- KILINÇ, Alparslan (2021), Mâverâünnehir’de İktisadi ve Sosyal Hayat (IX.-XI. Yüzyıllar), İstanbul, Hiperyayın.
- KILINÇ, Alparslan (2022), “Horasan Bölgesinde X.-XII. Yüzyıllarda Ticaret”, Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 10(1), s. 58-82.
- KİTAPÇI, Zekeriya (1983), “İslâmiyetin Asya Türk Medeniyetinin Beşiği Semerkant ve Havalisinde İlk Yayılışı”, Türk Dünyası Araştırmaları, 25, s. 109-135.
- KİTAPÇI, Zekeriya (1995), Yeni İslâm Tarihi ve Türkler, Konya.
- KUDÂME bin Cafer (2018), Kitabü’l Harac, (Çev: Ramazan Şeşen), İstanbul, Yeditepe Yayınevi.
- KURT, Hasan (1998), Orta Asya’nın İslâmlaşma Süreci, Ankara, Fecr Yayınevi.
- LİGETİ, L. (1986), Bilinmeyen İç Asya, (Trc. Sadrettin Karatay), Ankara.
- MAKDÎSÎ (1877), Ahsenü’t -Tekâsîm fi Ma’rifeti’l-Ekâlîm, (Nşr. De Goeje), Leiden.
- MAZAHİRÎ, Ali (1972), Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları, (Çev: Bahriye Üçok), İstanbul, Varlık Yayınevi.
- MESUDÎ (2011), Murûc Ez-Zehap, (Çev. D. Ahsen Batur), İstanbul, Selenge yayınları.
- MEZ, Âdam (2000), Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti, (Çev: Salih Şaban), 1. Baskı, İstanbul, İnsan Yayınları.
- MORİ, Masao (1983), “Soğdluların Orta-Asya’daki Faaliyetleri”, TTK Belleten, XLVII (185), s. 339-351.
- MUKADDESÎ (2015), Ahsenü’t-Takâsîm, (Çev. ve Notlar Ahsen Batur), İstanbul, Selenge Yayınları.
- NARŞAHÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Cafer, (2013), Târîh-i Buhârâ, (Farsçadan Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu), Ankara, TTK Yayınları.
- EL-ÖMERÎ (2019), Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, Çev. ve Notlar: D. Ahsen Batur, 2. Baskı, Selenge Yayınları.
- ÖZDAL, N. Ahmet (2016), Ortaçağ Ekonomisi ve Müslüman Tüccarlar (X-XIV. Yüzyıllar), İstanbul, Selenge Yayınları.
- PIYADEOĞLU, Cihan (2012), Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayın.
- STRANGE, Guy Le (2015), Doğu Hilafetinin Memleketleri, (Ter: Adnan E.-Cengiz T.), İstanbul, Yeditepe Yayınları.
- ŞAHİN Haşim ve ARİFOĞLU Yunus (2013), “Selçuklu Öncesi Dönemde Horasan: Coğrafi Konum, İktisadi Yapı ve Şehirler”, Akademik İncelemeler Dergisi, 8(3), s. 361-387.
- ŞEŞEN, Ramazan (1998), İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ŞEŞEN, Ramazan (2008), “İpek Yolunda-Buhara-Semerkant-Kaşgar’dan Geçen Ana Yolun Önemi”, Dünden Bugüne İpek Yolu Beklentiler ve Gerçekler Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- ŞAHİN, Sinan (2020), Mâverâünnehir’in Sosyal ve İdarî Yapısı, İstanbul, Selenge Yayınları.
- TOGAN Nazmiye ve Zeki Velidi (1964), “Peygamber Zamanında Şarkî ve Garbî Türkistan’ı Ziyaret Eden Çinli Budist Rahibi Hüen Çang’ın Bu Ülkelerin Siyasi ve Dini Hayatına Ait Kayıtları”, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, C. IV, (1-2), İstanbul, s. 21-64.
- ZEYDAN, Corci (1972), İslam Medeniyeti Tarihi, (Çev: Zeki M.), C. I, İstanbul, İletişim Yayınları.